

ВИКОРИСТАННЯ ІНСТРУМЕНТІВ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ СЕРЕДНЬОГО КЛАСУ В УКРАЇНІ

В статті проаналізовано соціально-економічні проблеми щодо формування середнього класу в Україні. Доведено необхідність та досліджено перспективи становлення середнього класу. Розглянуто можливості використання інструментів соціально-економічної політики, які сприятимуть створенню середнього класу в Україні.

Ключові слова: середній клас, соціально-економічна політика, диференціація доходів, соціальний захист, доходи населення.

В статье проанализированы социально-экономические проблемы относительно формирования среднего класса в Украине. Доказана необходимость и исследованы перспективы становления среднего класса. Рассмотрены возможности использования инструментов социально-экономической политики, которые будут способствовать созданию среднего класса в Украине.

Ключевые слова: средний класс, социально-экономическая политика, дифференциация доходов, социальная защита, доходы населения.

In the article socio-economic problems are analysed in relation to forming of middle class in Ukraine. A necessity is well-proven and the prospects of becoming of middle class are investigational. Possibilities of the use of instruments of socio-economic politics, that will assist creation of middle class in Ukraine, are considered.

Keywords: middle class, socio-economic politics, differentiation of profits, social defence, profits of population.

Постановка проблеми. Сьогодні в Україні спостерігається суттєвий розрив в доходах населення. Динаміка розшарування говорить про сильну

нерівність в українському суспільстві та надмірно високу диференціацію доходів різних верств населення. Така поляризація суспільства вказує на слабкість середнього класу і неефективність соціальної політики українського керівництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вплив соціальної політики на зміни в соціальній структурі суспільства, зокрема формування середнього класу, виступає предметом дослідження багатьох науковців, зокрема Г.Г. Михальченко, Ю.К. Зайцева, О.В.Макарової, Е.М.Лібанової, Р.М.Кундакчан, Т.І.Павлюка, А.А.Маценка, Я.В.Сало, Д.Марчак, В.В.Балуєва, В.А.Кротевича, А.М.Харченко, Н.Богути, Л.І.Дмитриченко та ін. [1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12].

Постановка завдання. На основі викладеного можна сформулювати дослідження, яке полягає в обґрунтуванні необхідності формування та можливостей використання інструментів соціально-економічної політики щодо становлення середнього класу в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Для України формування сильного та масового середнього класу на сучасному етапі має особливе значення. Це пояснюється тією роллю, яку він може зіграти в становленні зрілого демократичного суспільства, здійсненні повної модернізації економіки, розвитку інноваційних процесів в суспільстві. Саме тут, як показує практика, відбувається перехід від моделі «економічної людини», в якій головне не діяльність, а споживчий вибір, до моделі творчої людини [13].

Зі становленням та розвитком середнього класу, на думку багатьох вчених, безпосередньо пов'язана і проблема сталого розвитку всієї соціально-економічної системи. Він визначає якість людського потенціалу країни та характерні риси загальнонаціональної ідентичності, забезпечує спадкоємність поколінь і життєвих цінностей [7].

Еволюція уявлень про середній клас наклала відбиток на методику його ідентифікації і зробила одні стратифікаційні критерії більш вагомими, ніж

інші. Такими «першими» критеріями є показники матеріального добробуту і професійно-посадовий статус.

Усі основні стратифікаційні критерії ідентифікації середнього класу можна представити за допомогою таблиці 1.

Таблиця 1

Стратифікаційні критерії ідентифікації середнього класу

Група критеріїв 1	Критерій 2	Можлива шкала 3
Матеріальний статус	Поточний дохід Рухоме майно Нерухоме майно та транспорт Заощадження (грошові вкладення, облігації та інші цінні папери)	Величина у грошовому вимірі
Володіння засобами виробництва (капіталом)	Підприємства, фірми з найманою робочою силою та ін. Майно для індивідуальної трудової діяльності	Наявність/відсутність Величина у грошовому виразі
Соціально-професійний статус	Управлінський статус Освіта, кваліфікація Рівень складності професійної діяльності Сектор економіки	Виконавець/керівник того чи іншого рівня Кількість років навчання Кількість та тип дипломів Зайнятість фізичною/розумовою працею Різні типи автономії праці Державний/приватний Промисловість/сільське господарство/соціальна сфера та ін.
Політичний статус	Ступінь впливу на прийняття рішення органами державної влади різних рівнів й органами місцевого самоврядування	Експертні оцінки впливу прошарку в цілому, груп та індивідів
Потенціал соціальної мобільності	Можливості мобільності у представників групи	Фактична мобільність, та потенціал мобільності
Статусність способу життя	Статусні аспекти способу та якості життя: якість поточного споживання; якість середовища споживання; якість дозвілля; коло спілкування; соціальний настрій	Експертні оцінки

Саме можливість середнього класу виступати рушійною силою позитивних змін у сфері як суспільного, так і економічного розвитку вимагає особливої уваги до передумов та умов його формування і розвитку, перш за все, становленню та розвитку малого бізнесу [12].

Але у світовій практиці не існує універсального рецепту миттєвого створення середнього класу. Проте вчені досягли згоди щодо загальних умов, необхідних для його формування як економічного суб'єкта. Перш за все, до таких умов належить надання середньому класу можливості реалізувати свої інтереси [5].

Формування середнього класу в Україні - справа майбутнього. Для України, як і для інших перехідних суспільств, характерні такі особливості середнього класу:

Україна переживає початкову стадію формування середнього класу, що перебуває лише в зародку;

формування середнього класу в Україні відбувалося переважно не шляхом домінування особистісних духовних рис, (професіоналізму, освіченості, працелюбства, вольових устремлінь і власних здобутків), а внаслідок "уміло" проведеної приватизації, доступу до бюрократичних інституцій, що здійснювали роздержавлення тощо;

для України характерне зведення всієї багатоманітності критеріїв визначення середнього класу до єдиного - економічного. Звідси - наявна ситуація паралельного існування ніби двох середніх класів: один - середній за прибутками, але із сумнівними життєвими та моральними цінностями; другий - загалом відповідає західним критеріям, окрім економічних;

наявна проблема кількісних параметрів середнього класу. За деякими оцінками, він становить 5-10% від усього населення, тому не здатний виконувати роль стабілізатора суспільства, гаранта політичної стабільності;

специфіка середнього класу в Україні полягає в тому, що він утворюється не на базі розвитку реального виробництва, а переважно від обслуговування класу багатих;

подальший розвиток середнього класу в Україні пов'язаний з успішними економічними реформами, а також із поверненням у коло середнього класу численної інтелігенції, що і становить осердя останнього в західних країнах.

Багато в чому перспективи середнього класу залежать від успішної адаптації населення, формування продуктивних моделей соціально-економічної поведінки.

Через слабку дію соціальної політики в Україні збільшується диференціація між верствами, класами і соціальними групами українського суспільства на тлі масового поширення бідності, руйнування соціальної інфраструктури, послаблення гарантій реального соціального захисту населення, особливо непрацюючих та зайнятих у невиробничій сфері. Із зростанням майнової диференціації загальна ситуація ускладнюється у зв'язку з неможливістю надати соціальну допомогу населенню через традиційні установи старої системи соціального захисту. Відбувається масове поширення бідності, а також різке погіршення умов життя, відзначається розбалансованість споживчого ринку товарів і послуг фактично у всіх регіонах України.

Останнім часом неефективне використання заходів соціальної політики призводить до поширення бідності, руйнування соціальної інфраструктури, послаблення гарантій соціального захисту населення. На тлі цих процесів в Україні посилюється поляризація суспільства, тобто збільшується розрив між заможними та бідними верствами населення. В результаті відбувається різке погіршення умов життя населення та розбалансованість споживчого ринку товарів і послуг фактично у всіх регіонах України.

За таких масштабів бідності виникає замкнене коло «низька купівельна спроможність – низький попит на товари і послуги – скорочення внутрішнього ринку». І розірвати це коло без серйозного збільшення доходів неможливо. Якщо не досягти реального зростання доходів, позитивне вирішення проблеми подолання бідності втрачає перспективу. Бідність населення загалом, і економічно активного зокрема, створює обмеження для розвитку економіки. Ризики та наслідки бідності в країні є такими, що їх, без перебільшення, можна назвати загрозою економічній безпеці країни [10].

Доцільно проаналізувати низку внутрішніх викликів, пов'язаних із досить болючою соціальною перебудовою українського суспільства, детально зупиняючись на проблемі формування середнього класу. На даний момент немає єдиного підходу до питань, що собою являє український середній клас сьогодні і яка його модель характерна для України. Зародження українського

середнього класу йде проблематично і ускладнюється низкою зовнішніх і внутрішніх факторів: світова економічна криза, сильна поляризація суспільства, фактичне злиття політичної та економічної еліти в силу, не зацікавлену в новому гравцеві на політичному полі тощо.

У сучасних розвинених суспільствах із традиційною демократією середній клас став основою і гарантом процвітаючої ринкової економіки. У більшості таких країн частка середнього класу варіюється в діапазоні від 60 до 70% - це ті люди, які забезпечують стабільне економічне зростання і виступають своєрідним амортизатором суспільства. Ситуація, яка склалася в Україні на сьогоднішній день, значно відрізняється від цього ідеалу. Незважаючи на поліпшення економічного добробуту окремих осіб, загальна ситуація залишається незадовільною.

Нижче розглянуто дані, які дозволяють простежити розрив у рівні заробітної плати між Україною та країнами ЄС (табл. 2) [14].

Таблиця 2

Показники середньомісячної заробітної плати (дол. США)

Країна	2010р.	2011р.	2012р.	2013р.	2014р.	2015р.
Болгарія	435	...	750	564	470	511
Естонія	1114	1228	1267	1259	1088	1200
Германія	3596	3917	2720	4576	2590	3975
Греція	2332	2371	2300	1121	1042	1772
Угорщина	1084	1177	1374	1062	778	960
Італія	3063	3261	2445	3270	2053	3154
Латвія	849	...	1098	948	760	896
Литва	744	...	1109	904	755	749
Польща	1067	1147	1536	1380	883	1067
Румунія	597	...	954	669	607	591
Україна	275	323	372	398	211	175

Порівняльний аналіз соціальної структури українського суспільства показує, що значне збільшення середнього класу, як це мало статися, не здійснилося, а навпаки, прірва між дуже багатими і бідними розширювалася.

Важливою проблемою є те, що більшість представників середнього класу в Україні отримує дохід через механізми тіньового сектора економіки. Тільки в тіньовому секторі економічно активне населення України отримує гідний рівень оплати за якість своєї праці, але робота оплачується переважно у валюті і в «конвертах». З урахуванням доходів від тіньової економіки в Україні насправді існує, хоча й невеликий, прошарок справжнього середнього класу, більша частина якого проживає у великих містах. Їх щомісячний фактичний дохід становить тисячу і більше доларів США, що підтвердити офіційними джерелами ніяк не можна. Офіційна статистика їх не бачить, більша частина їх доходів вислизає від погляду вченого-економіста.

За даними служби Державної статистики України у 2016р. середньомісячна заробітна плата українців склала 4760 грн. При цьому 5% населення України отримували заробітну плату в розмірі меншим, ніж соціально гарантований рівень мінімальної заробітної плати. За даними аналізу ООН у 2016р. 60% населення України знаходилось за межею бідності. Ще 12-15% - близько до цієї межі, оскільки їх доходи не досягають середніх соціальних стандартів [15].

За даними Державної служби статистики України, середній наявний дохід в країні в 2016р. склав 3144 грн. Це свідчить про те, що дохід українців є одним із найнижчих у Східній Європі. Динаміку номінальних та реальних доходів населення України за останні роки наведено у табл. 3 [16].

Таблиця 3

Аналіз доходів населення України

Показник	2012р.	2013р.	2014р.	2015р.	2016р.
Середньомісячний наявний дохід у розрахунку на одну особу, грн.	1852,0	2131,0	2020,2	2628,6	3144,3
темپ росту до попереднього року, %	114,5	115,1	0,95	130,1	119,6
Темп росту реального наявного доходу у розрахунку на одну особу, грн.	113,9	115,4	83,8	85,7	103,9
Середньомісячна номінальна заробітна плата, грн.	3041	3282	3480	4195	4760
темп росту до попереднього року, %	114,8	107,9	106,0	120,5	113,5
Індекс реальної заробітної плати до попереднього року, %	111,0	106,8	86,5	90,1	106,5
Середній розмір місячної пенсії пенсіонерів на кінець року, грн.	1472,6	1528,3	1581,5	1670	1699,5

Орієнтуючись на рівень середнього доходу по країні, можна констатувати, що, якщо середній клас є, то до нього можна віднести досить вузьку групу населення. Доводиться констатувати, що за допомогою статистики «вловити» український середній клас не вдається, картина виходить розпливчастою і схематичною.

Цікавим є проведення порівняльного аналізу структури витрат українських та американських домогосподарств (таблиця 4).

Таблиця 4

Структура витрат українських домогосподарств у 2015р.¹

Структура витрат українських домогосподарств ¹		Структура витрат американських домогосподарств ²	
Статті витрат	Структура витрат, %	Статті витрат	Структура витрат, %
Продукти харчування та безалкогольні напої	53,1	Продукти харчування	12,5
Алкогільні напої, табачні вироби	3,3	Житло та комунальні послуги	33,0
Одяг та взуття	5,7	Одяг, взуття, послуги	3,4
Житло та комунальні послуги	11,7	Транспорт	17,0
Побутова техніка та поточне утримання житла	2,0	Охорона здоров'я	7,7
Охорона здоров'я	3,7	Розваги та відпочинок	5,0
Транспорт	3,7	Освіта	2,5
Зв'язок	2,4	Грошові внески	3,4
Відпочинок та культура	1,5	Особисте страхування та пенсійне забезпечення	11,0
Освіта	1,1	Інші послуги	4,5
Ресторани та готелі	2,0		
Різноманітні товари та послуги	2,7		
Неспоживчі сукупні витрати	7,1		

¹ Дані Держкомстату України за 2015 рік

² Дані Bureau of Labor Statistics

Видно, що найбільшу питому вагу витрат українців складають витрати на харчування та комунальні послуги. У той час, коли основними витратами американців є витрати на житло, сюди ж включають придбання меблів та обладнання, та на транспортні засоби. Саме структура витрат американських домогосподарств відображає структуру витрат, притаманну середньому класу.

Отже, в Україні, за оцінкою Інституту демографії, вимогам середнього класу відповідають лише 5% населення країни. Це - ті, кого дослідження Держстату відносять до категорії «заможних» [8].

Напрями соціальної політики, що активно можуть бути спрямовані на створення середнього класу, визначають наукові підходи і формують методологічні засади та відповідні методи. Державу, що визначає соціальну спрямованість загальним та пріоритетним вектором розвитку, можна представити у такому вигляді (рис. 1) [17].

Рис. 1. Складові соціальної держави

Сучасна соціальна стратегія включає боротьбу з бідністю, надмірною диференціацією, демографічною та іншими системними кризами. Визнаючи пріоритетне значення цих стратегічних проблем, важливо знайти підходи до тактики їх розв'язання за основними напрямками отримання доходів.

Говорячи про фахівців як про основу майбутнього українського середнього класу, потрібно зауважити важливу роль соціальної політики. Ця група володіє відповідним переліком важливих рис, притаманних середньому класу європейського типу. Необхідно лише забезпечити принцип соціальної справедливості, відновивши престиж професій, шляхом суттєвого підвищення заробітної плати [7].

Отже, можна виділити основні напрями, які повинні бути пріоритетними при формуванні соціальної політики для стабілізації соціально-економічного стану та створення передумов щодо формування середнього класу в Україні:

- підвищення добробуту за рахунок особистого трудового внеску, підприємництва та ділової активності;

- надання відповідної допомоги із безробіття, збереження робочих місць, фахова перепідготовка осіб, які втратили роботу;

- проведення ґрунтовної пенсійної реформи, яка буде забезпечувати справедливую систему пенсійних виплат з урахуванням трудового внеску особи;

- надання адресної допомоги нужденним в грошовій і натуральній формах;

- сприяння всебічному державному захисту інтелектуального потенціалу суспільства, його ефективному використанню та примноженню;

- запобігання комерціалізації, забезпечення стабільного фінансування та державної підтримки розвитку духовної сфери, освіти, науки і культури;

- широка підтримка сім'ї, материнства і дитинства.

Висновки з проведеного дослідження. Досвід розвинених країн свідчить, що тільки державні інвестиції в людський капітал та прогресивна система соціальних заходів може сприяти зменшенню нерівності у розподілі доходів населення і досягненню згоди у суспільстві.

Відповідальне, згідно з міжнародно-правовими стандартами, ставлення держави до розвитку соціальної сфери з усією очевидністю вимагає зміни

пріоритетів і коректування зовнішньої і внутрішньої політики України. Тільки докорінно оновивши всю систему соціального забезпечення, можна створити передумови для переходу суспільства на новий рівень соціально-економічного розвитку. У середньостроковій перспективі державна політика подолання бідності має бути спрямована не тільки на підтримку бідних верств населення, але й на стимулювання формування повноцінного середнього класу.

Появу середнього класу можна було б розглядати як найважливіший критерій ефективного реформування країни, який характеризується міцністю системи соціальних, економічних і політичних інститутів.

Бібліографічний список:

1. Михальченко Г.Г. Відтворення та розвиток населення в контексті забезпечення гідної якості життя: монографія / Г.Г. Михайльченко. – Донецьк: «ВІК». - 2013. – 333 с.
2. Зайцев Ю.К. Соціалізація економіки України та системна трансформація суспільства: методологія і практика [монографія]/ Юрій Кузьмич Зайцев.-К.:КНЕУ. - 2015.- 188 с.
3. Макарова О.В. Соціальна політика в Україні: Монографія / О.В. Макарова ; Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. — К., 2015. — 244 с.
4. Демографічні чинники бідності [колективна монографія] / За ред. Е.М. Лібанової. — К.: Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України. — 2009. — 184 с.
5. Кундакчан Р.М. Система экономических интересов среднего класса в концепции повышения качества жизни населения. Вопросы экономической теории. Макроэкономика // Проблемы современной экономики. – 2010. - № 3 (35). – С. 31-35.
6. Павлюк Т.І., Маценко А.А., Кричевська О.А. Соціальна політика України: стан та перспективи розвитку - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [molodyvcheny.in.ua>files/journal/2015/12/68.pdf](http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2015/12/68.pdf)

7. Сало Я.В . Середній клас: проблеми формування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: economyandsociety.in.ua>Journal>4 /2016/ ukr/44.pdf
8. Дарья Марчак. Как изменились доходы среднего класса в Украине за пять лет. Совместное исследование Forbes и аудиторской компании EY// Forbes, Украина. - 2013. – С. 26-32.
9. Балусєв В.В , Кротевич В.А. Середній клас в Україні: ознаки, роль і проблеми формування - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: nauka.kushnir.mk.ua> 2014 =75020
10. Харченко А.М. Соціальна проблема глобалізації – бідність: шляхи її подолання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://fp.cibs.2014/ sk.ua>
11. Наталия Богута . Чем живет и сколько зарабатывает средний класс в Украине // Деньги . – 2013. – С. 33-36.
12. Дмитриченко Л. И. Малый бизнес в системе предпринимательства: Монография / Л. И. Дмитриченко, А. Н. Химченко. – Донецк: Каштан. - 2005. – 180 с.
13. Максимцева И. А. Основы наукоемкой экономики (знания – креативность инновации): учебник / под ред. д-ра экон. наук, проф. И.А. Максимцева. – М.: Креативная экономика, 2010. – 456 с.
14. Список країн по середній зарплаті - Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://yandex.ua/clck/jsreidir?from=yandex.ua>
15. Измерение бедности в Украине: критерии, проблемы, перспективы / Европейская экономическая комиссия ООН: Конференция европейских статистиков. - Рабочий документ 12 от 22 ноября 2016г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://unese.org>
16. Статистичний щорічник України за 2016 рік: Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.org>.
17. Геєць В.М. Соціогуманітарні складові перспектив переходу до соціально орієнтованої економіки в Україні/ В.М. Геєць// Економіка України. - 2013. - № 1. - С.4-11.